

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра загальної психології та психології розвитку особистості

(повна назва кафедри)

## Дипломна робота

магістр

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему:

**«Самоактуалізація психологічно благополучної особистості»**

**«Self-realization of a Psychologically Prosperous Person»**

Виконала: студентка заочної форми навчання  
спеціальність 053 Психологія  
Боровик Ані Мнацаканівна  
Керівник: к. психол. н., доц.  
Буганова В.М. \_\_\_\_\_

Рецензент: д. наук з державного управління  
проф. Воронов А.І. \_\_\_\_\_

Рекомендовано до захисту:  
Протокол засідання кафедри  
№ \_\_\_ від \_\_\_\_\_ 2020 р.

Захищено на засіданні ЕК № \_\_\_  
протокол № \_\_\_ від \_\_\_\_\_ 2020 р.  
Оцінка \_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_  
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри  
\_\_\_\_\_ Кіреєва З.О.  
(підпис)

Голова ЕК  
\_\_\_\_\_ Псядло Е.М.  
(підпис)

Одеса – 2020

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНО БОЛАГОПОЛУЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	8
1.1. Сучасний стан проблеми самоактуалізації особистості в психології.....	8
1.2. Самореалізація та самоактуалізація.....	14
1.3. Основні теорії самореалізації .....	18
1.4. Умови та можливості самореалізації особистості.....	27
1.5. Психологічно благополучна особистість: визначення і контекст вивчення.....	32
1.6. Структура психологічного благополуччя.....	43
ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ .....	45
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО БОЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ .....	49
2.1. Організація дослідження.....	49
2.2. Методи дослідження .....	51
2.3. Етапи дослідження .....	51
ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ .....	52
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНА ЧАСТИНА ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО БОЛАГОПОЛУЧЧЯ .....	54
3.1. Дослідження рівня самоактуалізації студентів .....	54
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів рівня самореалізації .....	67

3.3. Дослідження рівня психологічного благополуччя.....	71
3.4. Аналіз та інтерпритація результатів рівня психологічного благополуччя.....	75
3.5. Результати кореляційного аналізу.....	77
ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ .....	83
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ .....	89
ДОДАТКИ.....	93

## ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в даний час все більша кількість фахівців з різних галузей знань (педагоги, психологи, соціальні працівники та ін.) звертаються до проблеми самореалізації особистості. Під самореалізацією в сучасній психології розуміється реалізація існуючого потенціалу, здійснення своїх наявних бажань, своїх знань, умінь і здібностей, своїх сьогоднішніх уявлень про себе і свій шлях у житті. Реалізується наявне, сьогоднішнє, вже існуюче. Це свідома діяльність людини, спрямована на максимально можливе розкриття і використання свого потенціалу на благо суспільства і самого себе. Самореалізація щільно пов'язана із самоактуалізацією - розгортанням особистісного потенціалу, зростання і розвиток особистості людини, що відбувається внаслідок природного розгортання в ньому того, що закладено в ньому природою.

Усвідомлення і розвиток особистістю свого власного потенціалу дозволяє ефективно втілювати свої здібності в особистому та професійному житті, відчувати задоволення від власних досягнень.

Різні сторони самоактуалізації особистості розглядалися як в закордонній (А. Маслоу, К. Роджерс, Франкл і ін.), Так і у вітчизняній психології (К. А. Абульханова-Славська, Т.І. Артем'єва, Є.І. Головаха, Л. Я. Гозман, М.В. Кроз, Д.А. Леонтьєв, і ін.). В даний час активно досліджується специфіка самореалізації в професійній сфері (Н.Ф. Бачманова, Т.А. Верняєва, Л.А. Коростильова), розглядаються гендерні та вікові особливості самореалізації (Е.Е. Вахромов, І.С. Кон, Ю. А. Миславський). Незважаючи на пильну увагу до

проблеми самореалізації, появи нових підходів до її вирішення, вона залишається слабо розробленою і оцінюється як сучасна надскладна проблема.

Численними дослідженнями в зарубіжній і вітчизняній психологічній науці продемонстровано значний вплив, який чиниться на самосвідомість, самоствавлення, відношення до діяльності і на самі мотиви, особливостями рівня домагань, ціннісних орієнтацій (К.А. Абульханова-Славська, В.Г. Асєєв, Н.А . Батурич, Л.І. Божович, А.А. Бодальов, Л. В. Бороздіна, В.К. Гербачевського, І.С. Кон, К. Леонгард, Х. Хекхаузен, Ф. Хоппе і ін.).

Актуальність даного дослідження полягає в можливості визначення особливостей взаємозв'язку самоактуалізації характеристик із психологічним благополуччям. Дослідження вищезазначеної тематики дозволяє визначити ті характеристики, які можна вважати чинниками психологічного благополуччя і які впливають на переживання благополуччя особистістю. По суті, дослідження означеної тематики допоможе висвітлити ті сторони самореалізації, які забезпечують не тільки зовнішній успіх особи, але і суб'єктивне переживання нею благополуччя, щастя.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження взаємозв'язку самоактуалізації та рівня психологічного благополуччя особистості.

Завдання дослідження:

1. Аналіз теоретичних підходів до дослідження рівня психологічного благополуччя і самоактуалізації особистості.
2. Вивчення наявності взаємозв'язку між самоактуалізацією та рівнем психологічного благополуччя особистості.
3. Виявлення характеру зв'язку між самоактуалізацією та рівнем психологічного благополуччя особистості.

Об'єкт дослідження: самоактуалізація та рівень психологічного благополуччя особистості.

Предмет дослідження: самоактуалізація психологічного благополучної особистості.

Методи дослідження: теоретико-методологічною основою дослідження є основні положення гуманістичного і екзистенціального підходів до самоактуалізації (А. Маслоу, Р. Роджерс, В. Франкл, Д.А. Леонт'єв), комплексний підхід (Б. Г. Анан'єв, А.А. Бодальов, А.А.Деркач), психологічна теорія діяльності (А. Н. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін).

Для вирішення поставлених завдань були використані наступні психодіагностичні методики:

1. Тест-опитувальник вимірювання самоактуалізації особистості – САМОАЛ, розробленого Каліной Н.Ф. і Лазуркіним А.В. в 1994 році на основі теорії самоактуалізації А. Маслоу.

2. "Шкала психологічного благополуччя" К. Ріфф в адаптації Т.Д. Шевеленкової та П.П. Фесенко.

3. Для обробки отриманих кількісних характеристик дослідження використовувалися методи статистичної обробки (U-критерій Манна-Уїтні, г-критерій Спірмена) та інтерпретаційний метод.

Опис вибірки та база проведення емпіричного дослідження: контингент досліджуваних це вільна вибірка студентів, учасників дослідження в кількості 32 особи, з них 15 (47%) жінок і 17 (53%) чоловіків. Віковий діапазон від 20 до 49 років.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в роботі практичних психологів і педагогів при вирішенні завдань формування особистості, з метою розвитку та гармонізації внутрішніх умов самоактуалізації. Дослідження означеної тематики допоможе

висвітлити ті сторони самоактуалізації, які забезпечують не тільки зовнішній успіх особи, але і суб'єктивне переживання нею благополуччя, щастя.

Структура роботи: дана робота складається з вступу, трьох розділів (теоретичного, методологічного та емпіричного), висновків, списку використаної літератури (75 найменувань, з них 6 - іноземних), та додатків (7 додатків на 23 сторінках).

Робота містить 20 таблиць, 11 рисунків. Основний текст викладено на 80 сторінках. Загальний обсяг роботи - 98 сторінок.

## ВИСНОВКИ

Питання, що стосуються самоактуалізації і самореалізації особистості, ставилися ще за часів античності і з тих пір не втратили своєї актуальності. Найбільш розроблені ці феномени в рамках гуманістичного спрямування психології. На думку представників цієї наукової школи, таких як А. Маслоу, К. Роджерс та ін. Вродженою потребою кожної людини є прагнення до самоактуалізації як усвідомлення, розкриття і діяльній реалізації свого потенціалу відповідно до цього соціокультурним контекстом. Подібні погляди на втілення особистісного потенціалу висловлювали і представники інших напрямків в психології.

У вітчизняній психології питання самоактуалізації також розглядалися спочатку в контексті вирішення інших питань, а пізніше і як самостійні. Різні автори дають своє трактування явища самоактуалізації, внаслідок чого вона постає то, як саморозвиток (Д. І. Фельдштейн), то, як самовираження (Н.Б. Крилова, Е.В. Селезньова), то, як властивість (Б.Г. Ананьєв), то, як процес (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, Д.А. Леонт'єв, І.Д. Єгоричева). Нам здається більш продуктивної позиція, розкриває самоактуалізацію як складне системне утворення особистості (Е.В. Галажінській, Л.А. Коростильова, С.І. Кудінов, Е.А. Нікітіна та ін.).

Отже, психологічне благополуччя є важливою характеристикою особистості. Дане поняття залежить від багатьох чинників – як зовнішніх, так і внутрішніх. Варто підкреслити, що для кожного вікового етапу характерні ті чи інші особливості, які значною мірою впливають на те, чи є особа психологічно благополучна, або ж є причини, які перешкоджають позитивному формуванню



даного явища. Сучасна психологія успадкувала два підходи до тлумачення психологічного благополуччя (щастя): гедоністичний та евдемоністичний. Гедоністичні теорії вбачають в щасті задоволеність потреб та реалізацію, а також відсутність чи мінімум страждань в житті, тоді як евдемоністичні теорії акцентують увагу на важливості свободи, наявності смислу життя, що виходив би за межі суб'єкта і реалізації власного потенціалу навіть всупереч можливим стражданням. Евдемоністичні підходи в психології представляє, в першу чергу, теорія психологічного благополуччя К. Ріфф. Психологічне благополуччя розуміється К. Ріфф як об'єктивна реалізація потенціалу особистості в умовах екзистенційних викликів. Відповідно до моделі К. Ріфф, воно включає наступні фактори: особистісне зростання, цілі в житті, автономія, вправність у взаємодії із середовищем, позитивні стосунки з іншими людьми і самоприйняття. Вікові особливості визначають формування психологічного благополуччя залежності від чинників, які впливають на особистість в той чи інший період життя. Підсумовуючи дослідження, проведене за даними опитувальника САМОАЛ та «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф, було з'ясовано, що на психологічне благополуччя особистості впливає ряд факторів. Дані опитувальника дозволили отримати середній результат по групі, в якому переважання досліджувані надали саме фактору самоприйняття (усвідомлення себе), середній показник по групі досліджуваних є найвищим саме за даним фактором. Ми з'ясували, що снує зв'язок між психологічним благополуччям та рівнем самореалізації.

Але також можна сказати, що сукупність факторів психологічного благополуччя досить обширна, що відкриває перспективи для подальших досліджень в цій області.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Вахромов, Е.Е. Психологические концепции развития человека. Теория самоактуализации: учебное пособие ] / Е.Е. Вахромов. - М.: Междунар. пед. акад., 2001. Вахромов, Е.Е. О динамике концептуальных подходов к феномену самоактуализации ] / Е. Е. Вахромов // Мир психологии. - 2005. - № 3. - с. 40-52.
- 2 Вилюнас, В.К. Психологические механизмы мотивации человека ] / В.К. Вилюнас. - М.: Изд-во МГУ, 1990. - 288 с. Витин, И.А. Теория самоактуализации ] / И.А. Витин // Психологический институт РАО: материалы симпозиума. - 2002. - № 1.
- 3 Выготский, Л.С. Психология развития как феномен культуры ] /
- 4 Л.С. Выготский. – М.: Изд-во «Инст-т практ. психологии». – Воронеж: НПО «МОДЭК». – 1996. – 512с.
- 5 Гаврилова, Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии ] / Т.П.
- 6 Гаврилова // Вопросы психологии. - 1975. - № 2. - С. 147-158.
- 7 Галажинский, Э.В. Системная детерминация самореализации личности ] /Э.В. Галажинский // Дисс. ... доктора психол. наук. – Томск, 2012. – 320с.
- 8 Гиппенрейтер, Ю.Б. Феномен конгруэнтной эмпатии ] / Ю.Б.
- 9 Гиппенрейтер, Т.Д. Карягина, Е.Н. Козлова // Вопросы психологии. - 1993. - №3. - С. 61-68.
- 10 Горбачева, В.В. Самоопределение личности тренера в структуре профессиональной деятельности ] /В.В. Горбачева // Автореф. дисс. канд. псих. наук. - М., 1993. - 23с.

- 11 Гордеева, Т.О. Психология мотивации достижения ] / Т.О. Гордеева. - М.: Смысл, 2006. - 336с.
- 12 Дружинин, В.Н. Психология ] / Под общ. ред. В.Н. Дружинина. - СПб.: Питер, 2009. - 656 с.
- 13 Егорычева, И.Д. Самореализация как деятельность (к постановке проблемы) ] / И.Д.Егорычева // Мир психологии. – 2005. - №3. – С. 11-33.
- 14 Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы ] / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2002. - 230 с.
- 15 Ильин, Е.П. Психология общения и межличностных отношений ] / Е.П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. - 576 с.
- 16 Карелин, А.А. Большая энциклопедия психологических тестов ] /А.А. Карелин. – М.: Эксмо, 2007. – 413с.
- 17 Карягина, Т.Д. Откуда в психотерапии эмпатия: К. Роджерс и его психоаналитические предшественники и последователи ] // Консультативная психология и психотерапия. - 2012. - № 1. - С. 8-31.
- 18 Карягина, Т.Д. Эволюция понятия «эмпатия» в психологии ] / Т.Д.Карягина // Дис. ... канд. психол. наук. - М., 2013. - 175 с.
- 19 Ковалев, В.И. Мотивы поведения и деятельности ] / В.И. Ковалев. - М.: Наука, 1988. - 192 с.
- 20 Коган, Л.Н. Цель и смысл жизни человека ] / Л.Н. Коган. - М.: Мысль, 1984. - 149 с.
- 21 Коростылева, Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере ] / Л. А. Коростылева. – СПб.: Речь, 2005. – 220 с.
- 22 Кудинов, С.И. Полисистемный подход исследования самореализации личности ] / С.И. Кудинов // Сибирский педагогический журнал. - 2007.- № 11. - С. 337-346.

- 23 Кулик, Н.Л. Философский аспект самореализации личности человека ] / Н.Л. Кулик // Психологический институт РАО: материалы симпозиума. - М., 2002. - № 1.
- 24 Леонтьев, А.Н. Эволюция психики ] / А.Н. Леонтьев. - М.: Моск. Психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. - 416 с.
- 25 Леонтьев, В.Г. Мотивация и психологические механизмы ее формирования ] / В. Г. Леонтьев. - Новосибирск: Наука-И, 2002. - 202 с.
- 26 Леонтьев, Д.А. Самореализация и сущностные силы человека ] / Д.А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии/ Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур.- М., 1997. - С. 156-177.
- 27 Ломов, Б.Ф. Проблема общения в психологии ] / Отв. ред. Б.Ф. Ломов. - М.: Наука, 2000. - 235с.
- 28 Магомед-Эминов, М.Ш. Позитивная психология человека. От психологии субъекта к психологии бытия: в 2-х т. ] / М.Ш. Магомед-Эминов. - М.: Психоаналит. ассоциация Рос. Федерации, 2007. - Т. 1. - 560 с.
- 29 Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы ] / Пер. с англ. — 2-е изд., испр. - М.: Смисл: Альпина нон-фикшн, 2011. - 496 с.
- 30 Маслоу, А. Мотивация и личность ] / А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. - 478 с.
- 31 Мерлин, В.С. Личность как предмет психологического исследования ] / В.С. Мерлин. - М.: Наука, 1998. - 201 с.
- 32 Митина, Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя ] / Л.М. Митина. - М.: Академия, 2004. – 320с.
- 33 Михайлов, Н.Н. О потребности личности в самореализации ] / Н.Н.Михайлов // Философские науки. – 2004. - № 4. – С. 24-32.

- 34 Муляр, В.И. Самореализация личности как социальный прогресс. (Методолого-социологический аспект) ] / В. И. Муляр // Автореф. дис. канд. фи-лос. наук. - Киев, 1990.- 16с.
- 35 Мухаметджанов, К.Ч. Теория самоактуализации ] / К.Ч. Мухаметджанов // Психологический институт РАО: материалы симпозиума. - 2002. - № 1. - С. 201-205.
- 36 Мэй, Р. Открытие Бытия ] / Р. Мэй. – М.: Институт общегуманитарных исследований. – 2004. – 224 с.
- 37 Немов, Р.С. Психология ] / Р.С. Немов. - М.: ВЛАДОС, 2006. – 573 с.
- 38 Никитина, Е.А. Самореализация школьника в учении: (теория и практика) ] / Е.А. Никитина // Дис... канд. пед. наук. – Саратов, 2002. – 235 с.
- 39 Олпорт, Г. Становление личности: Избр. труды ]/ Г. Олпорт; Под общ. ред. Д.А. Леонтьева; Пер. с англ. Л.В. Трубицыной, Д.А. Леонтьева. - М.: Смысл, 2002. - 461 с.
- 40 Орлов, А.Б. Психология личности и сущности человека: Парадигмы, проекции, практики: учеб. пособие для вузов ]/ А.Б. Орлов. - М.: Академия, 2002. - 271 с.
- 41 Основы специальной психологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений ] / Л.В. Кузнецова, Л.И. Переслени, Л.И. Солнцева и др.; Под ред. Л. В. Кузнецовой. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 480 с.
- 42 Первин, Л., Джон, О. Психология личности: Теория и исследования ]/ Л. Первин, О. Джон // Пер. с англ. М. С. Жамкочьян под ред. В. С.
- 43 Магуна. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 607 с.
- 44 Пер. М. Папуше Гиль-Эсте. – Москва, 1993. - 240 с. Педагогика ] / П.И. Пидкасистый, В.А. Мижериков, Т.А.
- 45 Юзефовичус; под ред. П.И. Пидкасистого. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2014. - 624 с.

- 46 Психологический словарь ] / Сост. С.Ю. Головин. - Минск: «Харвест», 2003. - 113 с.
- 47 Психологическая диагностика ] / Под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича. - СПб: Питер, 2003. - 652 с.
- 48 Психология личности: Учеб. пособие для вузов. Т.1: Хрестоматия ] / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. - 3-е изд., доп.; Гриф УМО. - Самара: Изд. ДомБАХРАХ-М, 2004. - 512 с.
- 49 Психология личности в трудах отечественных психологов ] / Сост. Л. В. Куликов. - СПб.: Питер, 2000. - 480 с.
- 50 Райгородский, Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие ] / Д.Я. Райгородский. - Самара: Изд. Дом БАХРАХМ, 2003. - 672 с.
- 51 Ратанова, Т.А. Психодиагностические методы изучения личности: учеб. пособие ] / Т.А. Ратанова, Н.Ф. Шляхта. - 2-е изд., испр. - М.:Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2000. - 264 с.
- 52 Реан, А. А. Психология изучения личности: Учебное пособие ] / А. А. Реан. - СПб., 1999. - 288 с.
- 53 Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека ] / К.Роджерс. - М.: «Прогресс», 1994. – 479 с.
- 54 Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии ] / С.Л. Рубинштейн. - СПб.: Питер, 1999. - 712 с.
- 55 Русалов, В.М. Темперамент в структуре индивидуальности человека: дифференциально-психофизиологические и психологические исследования ] / В.М. Русалов. - М.: ИП РАН, 2012. - 528 с.
- 56 Столяренко, Л.Д. Основы психологии ] / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/д.: Феникс, 2005. – 736 с.

- 57 Современная психология. Справочное руководство ] / Под ред. В.Н. Дружинина. - М.: Инфра-М, 1999. - 678 с.
- 58 Слободчиков, В.И. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: учеб. пособие для вузов ] / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев; под общ. ред. В.Г. Щур. - М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2013. - 540 с.
- 59 Соболев, П.П. Жизнь как способ самореализации личности ] / П.П. Соболев // Жизнь как творчество. - Киев: Наукова думка, 1985. - С. 31.
- 60 Социальная психология: учебное пособие ] / Отв. ред. А.Л. Журавлев. - М.: ПЕР СЭ, 2002. - 351с.
- 61 Теплов, Б.М. Проблемы индивидуальных различий ] / Б.М. Теплов. - М.: Наука, 1961. - 312 с.
- 62 Фейербах, Л. История философии. Собр. произв. в трех томах ] / Л.Фейербах; пер. с нем. / общ. ред. М.М. Григорьян. Т. 1. - М.: «Мысль», 1967. - 544с.
- 63 Фельдштейн, Д.И. Психология развивающейся личности ] / Д.И. Фельдштейн. - М.: Изд-во «Институт практ. психологии»; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. - 512 с.
- 64 Фетискин, Н.П., Козлов, В.В., Мануйлов, Г.М. Социальнопсихологическая диагностика развития личности и малых групп ] / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. - М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002 - 544 с.
- 65 Франкл, В. Человек в поисках смысла: введение в логотерапию ] / В. Франкл. - М.: Прогресс, 2000. - 366 с.
- 66 Фрейд, З. Психология бессознательного ] / З. Фрейд. - М.: «Просвещение», 1989. - 448 с.
- 67 Фромм, Э. Анатомия человеческой деструктивности ] / Э. Фромм. - М.: «Республика», 1994. - 447 с.

- 68 Фрэнкин, Р. Мотивация поведения ] / Р. Фрэнкин.- СПб.: Питер, 2003. - 651 с.
- 69 Холл, К.С., Линдсей, Г. Теории личности ] / К.С. Холл, Г. Линдсей. - М.: "КСП+", 1997. - 720 с.
- 70 Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность ] / Х. Хекхаузен. - 2-е изд.- СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. — 860 с.
- 71 Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности ] / Л. Хьелл, Д. Зиглер. - СПб.: Питер, 2002.- 608 с.
- 72 Цукерман, Г.А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов ] /Г.А. Цукерман. – Рига: ПЦ «Эксперимент», 1997. – 273 с.
- 73 Шугуров, М.В. Социальный конфликт как пространство самоосуществления личности ] / М.В. Шугуров // Дис. ...канд. философ, наук. - Саратов, 1993.- 200 с.
- 74 Эльконин, Д.Б. Детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений ] / Д. Б. Эльконин; ред.-сост. Б. Д. Эльконин. - 4-е изд. - М.:Издательский центр «Академия», 2007. - 384 с
- 76 Юнг, К. Психологические типы ] / К. Юнг. - М.: ЭКСМО Пресс, 2001. – 480 с.